SARA ANDERSSON

Läs och läs goda böcker!

Läsning och hälsopolitik i dag och på 1930–1950-talet

Att läsning i dag uppfattas som en hälsosam aktivitet framgår med all tydlighet.* Enligt både forskning och samhällsaktörer som är engagerade i befolkningens läsvanor kan läsning bland annat minska stress[1] och ”risken för demens och kanske till och med öka överlevnaden”.[2] Sedan omkring mitten av 1900-talet har den svenska befolkningens läsvanor undersökts med mått och formuleringar som kan jämföras med mätningen av andra kroppsnyttiga vanor som att sova och äta.[3] När det kommer till just barns och ungas läsning görs sambandet mellan läsning och hälsa explicit genom de kontakter som knyts mellan hälsovård och bibliotek. Barnavårdscentralen lotsar föräldragrupper med spädbarn till biblioteket för att de ska lära sig om högläsning och böcker och skriver ut så kallade bokrecept till föräldrar vars barn behöver hjälp med språket.[4] I den senaste i raden av svenska offentliga litteraturutredningar heter

* Tack till Fanny Edenroth Cato och antologins samt förlagets redaktörer för värdefulla synpunkter på tidigare versioner av artikeln.

1 Exempelvis bland barnpatienter inlagda på intensiven. I en artikel i *Magasin K* står att ”Metoden Läsklubb har använts av patientbiblioteket på Drottning Silvias barnsjukhus i nästan tio år. Metoden är en form av biblioterapi och texter, bilder och berättelser används som verktyg för att skapa sammanhang och underlätta vårdperioden för de barn som behandlas. […]. – När vi har läst på intensiven, Iva, kunde man se att andningen blev lugnare, och pulsen stimulerades till ett bättre läge på våra inlagda” (Thorén 2023).

2 Bloom 2019.

3 Andersson 2020.

4 Detta är verksamheter som pågår på flera håll i landet och som inte har beforskats i särskilt stor omfattning. Hedemark och Lindberg (2018) har skrivit om bvc-träffar på bibliotek, men vad gäller bokrecept finns för närvarande ingen forskning.

det att ”även politikområdet som rör hälsa och sjukvård [bör] vara involverat i ett departementsövergripande samarbete kring barns och ungas läsning”.[5]

Politikens intresse för medborgarnas läsning kan knytas till bland annat de senaste årens larmrapporter. Pisaundersökningar har tidigare visat hur barns läsförmåga minskat, och kartläggningar av befolkningens medievanor avslöjar att de flesta inte prioriterar läsning.[6] I försök att uppmuntra till mer läsning satsas både privata och statliga medel på läsfrämjande, framför allt med barn och unga som målgrupp. Argumenten för sådana satsningar är tydliga: utöver det kanske vanligaste skälet – att läsförmåga är av vikt för att fullt ut kunna delta i samhället – påpekas att läsning bidrar till god fysisk hälsa.[7] Utöver en biblioterapeutisk diskurs med fokus på läsningens terapeutiska egenskaper, kan vi i den nutida läsdebatten således skymta en diskurs med fokus på *fysisk* hälsa. Läsning antas alltså inte konkurrera med rörelse och motion, vilket man talade om på 1800-talet då det fanns en oro för romanläsningens passiviserande effekter på fysiken.[8] Logiken i dag är snarare den omvända – läsning främjar förståelsen av hur viktigt det är med en god fysisk hälsa.

I denna artikel undersöker jag hur man argumenterar för och uppmuntrar till läsning i verksamheter där fokus i övrigt riktas mot kroppslig hälsa och fysik.[9] Kombinationen av idrott och läsning har de senaste åren synts allt oftare, framför allt i form av läspauser och bokprat i idrottssammanhang för barn och unga. Jag utgår från formuleringar kring läsning i material som publicerats med anledning av sådana läsfrämjande verksamheter. Jag argumenterar för att samtidens syn på läsning är en del av en folkhälsodiskurs, där uppmärksamhet framför allt ägnas åt de hälsofrämjande aspek-

5 SOU 2018:57, s. 173–174.

6 Resultaten från den senaste Pisaundersökningen från 2022 har i skrivande stund inte publicerats. Föregående år har resultaten förbättrats (2015, 2018), medan man dessförinnan sett en stor minskning i prestationer i läsförståelse (2003, 2006, 2009, 2012). Källa: Skolverket. SOM-institutets mätningar visar att ”andelen som säger att de läst någon bok under året ligger på den lägsta nivån sedan mätningen började 1995”, även om unga vuxna nu läser något mer än föregående år (Tattersall Wallin, Carlsson & Gunnarsson Lorentzen 2023, s. 269).

7 Relationen mellan läsning och fysisk hälsa diskuteras bl.a. i en studie om kognitiv aktivitet och åldrande (Wilson *et al.* 2013). Läsningens biblioterapeutiska effekter är ett område som har beforskats förhållandevis mycket, se t.ex. Apodaca & Miller 2003.

8 Littau 2006.

9 Min analytiska utgångspunkt i denna studie är biopolitisk. Biopolitiska analyser av barndom fokuserar framför allt på praktiker som syftar till att definiera, förädla och forma barn och barnkroppar (Nadesan 2020, s. 125). Barn utgör även mer generellt centrala subjekt för biopolitiska syften och strategier (Lee 2013, s. 35). Inom ramen för sådana maktstrategier ligger bl.a. att rikta och vägleda de kompetenser och förmågor som redan finns hos barnet, men som man av olika skäl anser måste styras i någon mån.

terna av att besitta en god läsförmåga.[10] För att synliggöra dessa läsfrämjande projekts släktskap med andra välfärdsprojekt kontrasteras de mot ombesörjandet av barns fysiska fostran under mellankrigstiden och de närmast följande decennierna.

LÄSFRÄMJANDE I IDROTTSSAMMANHANG

Jag undersöker i det följande nutida läsmoment i idrottsverksamheten genom publikationer av olika slag: kampanjblad och andra trycksaker från samarbeten mellan idrottsföreningar och lokalbibliotek eller läsfrämjande rörelser som pågår i skrivande stund eller som nyligen genomförts. Det finns ett stort antal sådana samarbeten – alltifrån Läsrörelsens kampanj *Idrott och läsning* till lokala samverkansprojekt mellan idrottsklubbar och lokalbibliotek, som till exempel *Sparka igång läsningen!* (Huddinge), *Kom in i matchen* (Örebro) och *Kom till skott med läsningen* (Gävle).[11] Samtliga dessa projekt verkar för att implementera läsfrämjande inslag i den träning som i övrigt handlar om fotboll, vilket även framgår av projektnamnen.

På en bild från en verksamhet där läsning implementerats som en del av fotbollsträningen sitter några pojkar i klubbtröjor, shorts och fotbollsskor på en gräsplan och håller varsin bok i handen (se s. 208). En av pojkarna sitter med krummad rygg och nedfällt huvud över boksidorna. De andra pojkarna på bilden ler, och uppslagna böcker lutar tillfälligt mot fotbollsplanens konstgräs. Det som bilden gestaltar är en läspaus – en paus för läsning under träningen. Kulturrådet kallar projektet för just *Paus*, och betonar i undertiteln läsningens introverta aspekter (möjligen i kontrast till den extroverta fotbollspraktiken) – *du och en bok* (2015). På Myndigheten för tillgängliga mediers hemsida står följande om projektet:

> Samarbetet kan utformas på lite olika sätt. Bibliotekarier kan komma till idrottsföreningar för att fortbilda ledare eller prata om böcker med de idrottande barnen. Men det kan också handla om författarbesök, besök av regionala läsande idrottsprofiler eller annan marknadsföring av läsning. Många barn gör långa resor i sitt idrottande och då kan läsning vara ett bra sätt att använda tiden. Det är också viktigt med återhämtning när man tränar mycket. Satsningen har därför fått namnet PAUS Du och en bok.[12]

10 Andersson 2020; SOU 2018:57.

11 Kulturrådet 2015a, s. 58. När jag hösten 2022 i en grupp för bibliotekarier på sociala medier ställde frågan om läsfrämjande projekt i idrottsverksamhet, svarade ett flertal bibliotekarier från olika delar av Sverige att de just nu har, eller just har haft, läsfrämjande satsningar i samarbete med idrottsrörelsen.

12 Nilsson u.å.

Bild från läskampanjen Paus – du och en bok*, ett samarbete mellan Statens kulturråd, Riksidrottsförbundet och SISU Idrottsutbildarna. Foto: Stefan Tell. Återgivet med tillstånd från Kulturrådet.*

Läsningen formuleras här alltså som både återhämtning och tidsfördriv och ställs i direkt kontrast till den extroverta och explosiva fotbollsträningen. Samtidigt betonas i andra texter om projektet de likheter som sägs existera mellan läsning och idrott. Man framhåller att läsning också är en typ av träning, men att andra delar av kroppen än de som används vid idrott aktiveras.

LÄSNING SOM TRÄNING

Om man ska tro på förespråkarna för läsning i idrottssammanhang är det som pågår på bilden med de läsande fotbollskillarna alltså bara en annan form av träning. I en skrift om projektet *Paus – du och en bok* citeras projektets språkrör:

> Läsning har en fantastisk egenhet. Den trimmar en annan del av kroppen som man sällan kommer åt med vanlig träning – hjärnan. Fantasi, inlevelseförmåga, förmågan att ladda och återhämta sig. Alla är sportbegrepp där läsningen kan hjälpa till.[13]

I skriften om projektet står även att ”[i]drott och läsning har mycket gemensamt”:

> **… båda är träning som inte känns som träning**
>
> Så är det ju. När allt flyter kan två extra varv mellan konerna kännas som en belöning. När kroppen kämpar så svetten rinner, men det är ändå inte jobbigt. Processen att läsa är otroligt komplicerad. Förmågan att inte läsa varje bokstav för sig utan både tyda, läsa, minnas och ana. Kanske koppla till sitt eget liv. Att minnas ett namn från berättelsens inledning samtidigt som man läser vidare och plötsligt känna en rysning över ryggraden. Det sker inte första gången. Inte andra heller. Men för varje gång blir det lättare, för varje bok kan hjärnan slappna av och ägna sig åt innehållet.[14]

När träningsvokabulären flätas samman med argument för läsning tenderar läsning att formuleras som en ytterst sett kroppslig aktivitet. Det handlar således inte enbart om att ”känna en rysning över ryggraden”, utan även om att trimma ”en annan del av kroppen som man sällan kommer åt med vanlig träning”. Det handlar om att träna tills vanan kliver in och utför det mesta av arbetet, på samma sätt som konditionen kan

13 Kulturrådet 2015b, s. 20.
14 Kulturrådet 2015b, s. 2.

tränas upp på fotbollsplanen så att den inte står i vägen för lagspelet och den enskilda spelarens kapacitet. Att bli en god läsare handlar i enlighet med träningsvokabulären också om den egna motivationen och ansträngningsgraden. Den som vill kan också – den som inte vill kommer förmodligen aldrig kunna.

Träningsvokabulären används även i andra lässammanhang. I några åländska kommuner kan den som vill hämta ut så kallade läskonditionspass på biblioteket, i vilka man noterar all den tid man kombinerat motion och läsning till exempel genom att ha lyssnat på en ljudbok under en promenad.[15] Jag vill mena att träningsvokabulärens popularisering kan ses som ett tecken på den neurovetenskapliga disciplinens inträde i läsdiskursen, med utgångspunkt i uppfattningen om barnkroppens plasticitet. Det finns här en förståelse av barnkroppen som överensstämmer med den vetenskapliga förståelsen av plasticitet, som kommit att ta en allt större plats i mer vardagliga sammanhang. I en artikel i *Dagens Nyheter* betonas exempelvis att en ”läsande hjärna formas i tidig ålder”,[16] och i boken *Hjärnkoll på skolan* av hjärnforskaren Martin Ingvar och författaren Gunilla Eldh beskrivs lästräningen som en övning i kroppsliga rörelser i form av ögonrörelser och rörelser i hjärnan.[17] Både Ingvar och Eldh, neuroforskaren Maryanne Wolf och neuroforskarna Daniel T. Willingham och Julia Uddén – som samtliga skrivit populärvetenskapliga böcker om läsande hjärnor – betonar hjärnans rörelser och plasticitet.[18]

Den träningsvokabulär som återfinns i lässatsningar inom idrotten kan således sägas utgöra en del av en övergripande, kulturell uppfattning om sakers plasticitet – både kroppen och hjärnan anses vara, och de facto är, formbara.[19] Inom ramen för denna vokabulär är det goda läsande subjektet någon som, kortfattat, anstränger och tränar sin plastiska läsmuskel. I antagandet framkommer en idé som påminner om anti-drogkampanjer, där rökning ses som en inkörsport till tyngre substanser.[20] På motsvarande vis anses läsning forma hjärnan så att den efter ett tag begär mer läsning – och kanske även bättre läsning? Att träna upp sin läskondition kan med andra ord handla både om att träna på att orka läsa längre stycken och om att träna upp ett begär. Ett tecken på att så är fallet är att begreppet *läslust* till stor del används i samtliga läsprojekt jag undersöker här.

15 IFK Mariehamn u.å.

16 Letmark 2017.

17 Ingvar & Eldh 2014, s. 29.

18 Daniel T. Willingham och Julia Uddéns bok från 2018 har titeln *Den läsande hjärnan*. Maryanne Wolfs bok från 2012 heter *Proust och bläckfisken. Berättelsen och vetenskapen om den läsande hjärnan*.

19 Malabou 2008.

20 Se t.ex. Tobaksfakta.se 2022.

En dominerande metafor för läsning som träning är *läsmuskeln*. Läsmuskeln nämns i Kulturrådets skrifter och i de populärvetenskapliga böckerna som omtalas ovan. Det finns dessutom flera grupper på sociala medier samt bibliotek med projekt som kallas för ”läsmuskler” eller något liknande. På region Gotlands hemsida står att barn och unga ”behöver träna ’läsmusklerna’ och hjärnan likaväl som de behöver träna sina kroppsliga muskler”.[21] Lästräningen förkroppsligas på så vis till att handla om hjärnan, vilken kan jämföras med vilken muskel som helst.

FYSISK FOSTRAN

Idrottsrörelsens idéer om läsning som en (muskel)träning relaterar till tidigare ideal om fysisk fostran. Under decennierna då fysisk fostran var en explicit välfärdsstrategi användes dock inte begreppet läsmuskel över huvud taget. Här var läsningens ställning en helt annan. I mellankrigstidens och 1940-talets barnsportanda vidrördes läsning framför allt, om än inte alltid, som en potentiellt hälsovådlig aktivitet.

Det material som jag undersökt från denna tid kommer främst från två organisationer som bildades på 1930-talet: Svenska Frisksportförbundet och Unga Örnars Riksförbund. Svenska Frisksportförbundet bildades 1935 och var en sammanslagning av tre andra idrottsföreningar med fokus på muskel- och kroppsbyggnad.[22] Förbundet finns fortfarande kvar, men medan det under 1930-talet hade fokus på ”unga, vackra, starka och solbrända kroppar”[23] är nu för tiden även det yngre barnet målgrupp för förbundets marknadsföring.[24]

Till skillnad från Frisksportförbundet har Unga Örnars Riksförbund en partipolitisk koppling. Det bildades 1931 av Socialdemokratiska ungdomsförbundet och är sedan 1937 en del av Arbetarnas Bildningsförbund (ABF). Unga Örnars målgrupp var från början barn mellan 12 och 15 år, och ambitionen var att ”göra ett demokratiskt fostringsarbete för ungdomarna, där man kunde stärka kreativitet och självständigt tänkande”.[25] 1938 vidgades målgruppen till att omfatta barn ned till 5 års ålder. Verksamheten rymmer inte enbart motion och friluftsliv, men det utgör – och har utgjort – en viktig del av den. För att kunna teckna en något bredare bild av mellankrigstidens engagemang i kroppslig och mental hälsa har jag även inkluderat material från ABF, framför allt förbundets årliga verksamhetsrapporter.

21 Region Gotland 2019.
22 Carlson u.å.
23 Carlson u.å.
24 Se t.ex. förbundets hemsida, där man i skrivande stund välkomnas av en stor bild på ett litet barn som fingrar på en klättervägg: www.frisksport.se.
25 Unga Örnars Riksförbund u.å.

Sammantaget visar materialet upp aktiviteter och målsättningar för barn och unga utifrån den välfärdsanda som präglade tiden, där motion och kroppsrörelse utgjorde en central aspekt. Kroppen – den disciplinerade och välformade – användes som ”ett redskap i socialisationsarbetet”.[26] Den var därmed viktig i det välfärdsprojekt som just hade börjat gry.

Detta visar inte minst ett fotografi från friskSportrörelsen, taget 1959 (se s. 213). I relation till kampanjbilden från 2010-talet, med den krummade ryggen och det nedfällda huvudet, är denna bild väldigt annorlunda. Här står en större mängd barn upprätt och i truppformation på en gräsplan. Det finns en symmetri i deras täta placering; varje barn som en del i något större. Både barnens kroppshållning och deras sinnesstämning skiljer sig alltså mellan de två bilderna: på den nutida bilden är barnet försjunket i en bok och den egna värld som kanske öppnar sig i den, medan det i dåtidens bild är ett förenat, kollektivt sinne som framträder.

På ett par väsentliga sätt är dessa verksamheter dock lika varandra: de har som ambition att öka graden av motion och rörelse bland barn och unga. Och båda anser att läsning är viktigt i kombination med motion och rörelse. Skillnaden vad gäller synen på läsning är däremot att medan nyttan av läsning betonas i vår samtid, så menade man under första hälften av 1900-talet att läsning kunde ha en skadlig effekt som man ville undvika. Ytterligare en skillnad finns i metaforiken. Medan muskler hör till den kanske främsta metaforiken för det kroppsliga läsandet i 2010- och 2020-talets läs- och idrottsprojekt, så använde man sig en bit in på 1900-talet av en annan kroppsmässigt orienterad metafor – nämligen hygien.

LÄSHYGIEN OCH ANDLIG FOSTRAN

ABF:s kurs- och föreläsningsverksamhet handlade under flera års tid om hygien i olika former: social hygien, sexuell hygien, kroppshygien, rashygien. Hygienmetaforen användes här för att lyfta sociala samhällsproblem som missbruk, ”ungdomsproblemet”, kroppsliga funktioner och dieter.[27] Den användes även för att belysa individens förmåga att hålla sig ”ren” från diverse externa faror, och med den sattes fokus på individens omsorg om och ansvar för sin hälsa.[28] Med en liknande språkdräkt talade man även om barns och ungas läsande, det vill säga att man uppfattade läsning som något som riskerade att smutsa ner den läsande.

26 Palmblad & Eriksson 2014, s. 188.
27 Se även Palmblad & Eriksson 2014 om ”hygienismens” utbredning under perioden.
28 Jönsson 2009, s. 11.

Svenska Friksportförbundets medlemmar på riksläger i Bollnäs 1959. Foto: Hilding Mickelsson, CC BY-NC 4.0.

Detta gjordes explicit i ABF:s organiserade motstånd mot så kallad smutslitteratur.[29] I verksamhetsberättelserna från 1919–1920 respektive 1920–1921 står:

> Utredning angående smutslitteraturen. På uppdrag av A. B. F:s centralbyrå har författaren Harry Blomberg verkställt en utredning angående förekomsten av smutslitteratur. På grundval av denna utredning förbereder centralbyrån en kampanj mot den tyvärr i stor mängd förekommande underhaltiga litteraturen.[30]

29 För en läsvärd studie om smutslitteratur i svensk historia, se Boëthius 1989.
30 ABF 1920, s. 10.

> *Kamp mot smutslitteraturen*. I enlighet med representantskapets beslut har under arbetsåret av A. B. F. påbörjats en kamp mot den smutslitteratur, som under de senaste åren spritts i allt större omfattning. Cirkulär och affischer angående denna kamp har av centralbyrån utsänts till *de folkliga bildningsorganisationerna*. Till *tidningarna* har riktats uppmaning att vägra mottaga annonser angående underhaltig litteratur, en uppmaning, som tidningarna också synes ha hörsammat. Även till *pressbyråer*, till *bok-, pappers- och cigarrhandlande* har riktats en uppmaning att vägra mottaga till försäljning annan litteratur än den fullgoda.[31]

Man ansåg alltså att smutslitteraturen skulle stoppas långt innan det fanns en risk att den hamnade i händerna på barnen.

Också i Friksportförbundets och Unga Örnars skrifter behandlas smutslitteraturen i relation till en andlig fostran. Den andliga fostran av barnen, som man menade borde ackompanjera den fysiska, utformades i texter och utredningar framför allt som en kamp mot smutslitteraturen. Vad barnen borde läsa i stället angavs bara i förbigående, exempelvis i Svenska Friksportförbundets arbetsprogram från 1942, där det står att en god fostran inbegriper ”studier i psykologi och god litteratur överhuvudtaget”.[32] I samma organisations arbetsprogram står att ”vården av vår kropp bör åtföljas av andlig fostran och karaktärsdaning; därför bekämpar vi neddragande litteratur, mindervärdig film och kolorerad veckopress och väljer goda böcker och sunda nöjen”.[33] Det är en devis som återkommer i organisationens utgivning från de följande åren. I en skrift från Unga Örnar från 1931 står om studieverksamhet för att ”bibringas kunskaper och insikter på olika områden”,[34] medan senare skrifter från förbundet tar avstånd från ”den dumhet som renodlad lever och fortplantar sig i de amerikanska seriemagasinen”.[35]

Parallellt med debatten om den illasinnade litteraturen fanns alltså uppfattningen att läsningen var av vikt för barns andliga fostran. Medan Unga Örnar talade om ”en estetisk fostran” som var hantverksmässigt och praktiskt kulturorienterad, exempelvis i form av teater och syjuntor, manade Friksportförbundet sina medlemmar till läsning av god litteratur.[36] I *Vad friksporten är och vill. En klargörande komplettering av Svenska Friksportförbundets idé och arbetsprogram* från 1943 står:

---

31 ABF 1921, s. 9.
32 Svenska Friksportförbundet 1942.
33 Svenska Friksportförbundet u.å.
34 Unga Örnas Riksförbund 1931, opaginerad.
35 Kjellsson 1953, s. 39.
36 Andersson 1943; Unga Örnars Riksförbund 1965.

> Skönlitteratur, böcker, gärna med tendens, är också konst. Den utgör den grund på vilken all kultur bygger. Den, som läser *goda* böcker, kan vinna bildning. Böcker åt folket blir alltså folkbildning. Genom böckerna får man kött på den stomme, som byggts i skolan. Litteraturen slår vakt om kulturen i vår effektiva, effektdyrkande tid. Läs och läs goda böcker![37]

Det är tydligt att ungdomens renlighet och sundhet, tillsammans med bildningen, stod i centrum för ABF, Unga Örnar och Svenska Friksportförbundet. Hotet kom utifrån; den smutsiga litteraturen ansågs ha förmåga att smutsa ner den rena, sköra barnkroppen. Kampen fördes mot litteraturen, snarare än mot det läsande barnet.

BARNET OCH LÄSNINGEN

Mellan de två historiska perioder som jag vidrört här har mycket hänt vad gäller både barn- och litteratursyn. Jämförelsen mellan dem synliggör både skillnader och likheter. Jag vill först bena ut skillnaderna, eftersom de är tydligast, för att sedan peka på likheterna mellan dåtidens fysiska fostran och vår samtids läsfrämjande.

En skillnad mellan de studerade sportsammanhangen, mellan den hygienvokabulär som användes i början av 1900-talet och den träningsvokabulär som används i vår samtid, är att medan muskulatur står som metafor för läsningens kroppsliga effekter i dag, så användes renhet och smuts som metaforer för läsningens kroppsliga effekter i början av 1900-talet. I och med detta synliggörs även en förändrad syn på både läsobjektet och barnet:

- Läsobjektet är i dagens samhälle alltid gott, medan det i början av 1900-talet talades om goda och mindre goda läsalternativ.[38]
- Nu för tiden uppmanas barnet att låta sig påverkas av litteraturen (barnet ses därmed som ett subjekt), medan det i början av 1900-talet ansågs direkt påverkat av litteraturen (och därmed sågs som ett objekt).

Till att börja med kan vi konstatera att subjektet i fråga har skiftat – från den ansvarskännande vuxna som bekämpar smutslitteratur, till det (icke-)läsande barnet vars vilja, intresse och motivation styr huruvida barnet läser eller inte. Barnet framställs i vår samtid som en i hög grad aktiv konsument – man tillägnar sig boken, anstränger sig för att kunna läsa den, använder sin ”läskondition” för att orka läsa – medan barnet i

37 Andersson 1943, s. 17, kursivering i original.
38 Andersson 2020; Persson 2012.

ABF:s samt i ungdoms- och idrottsförbundens äldre skrifter framställs som en passiv och i grunden ren kropp. I smutslitteraturdebatten är barnet ett objekt som smutsas ned av litteraturen, oförmöget att värja sig mot smutslitteraturens provokativa och själsdödande innehåll.

Här framträder ytterligare en skillnad som har att göra med synen på barnet: I materialet från början och mitten av 1900-talet betraktas barnen som ett kollektiv. I vår samtids vokabulär, där individen ställs framför kollektivet, står barnets dryftande av sina egna tankar och funderingar i centrum när läsning uppmuntras och dess goda effekter omtalas. Detta kan illustreras med en passage, där en idrottsledare i en fotbollsförening som satsat på att införa läspauser i verksamheten berättar att:

> Den gemensamma stunden där man diskuterade läsningen blev en dörröppnare för att prata om frågor kopplade till värdegrund och spelaretik – inte bara vad det innebär att vara ett lag utan även vad det till exempel innebär att vara en medmänniska. Den avsatta halvtimman blev så småningom en timme. Ja, till och med mer än så. Carina Löfving Lundin minns en resa med laget till Värmland där man till slut hamnade i en hotellkorridor, pratade läsning i en och en halv timme och kom in på frågor som kärlek och vänskap.[39]

De läsfrämjande verksamheter som pågår i dag har som ambition att kultivera barnkroppen – men även att lära känna den.

LÄSFOSTRAN SOM FOLKHÄLSA

Denna vilja att närmare lära känna barnet har sina rötter i det tidiga 1900-talet, då man stundom talade om *nöjesläsning* som en nyttig aktivitet, och då pedagoger och forskare började kartlägga barns läsintressen.[40] Det är med andra ord ingen ny idé att samla kunskap om barns inre liv genom böckerna som de läser, men strategin har ändrat riktning. I dag står *reflektionen* i fokus, medan det under tidigt 1900-tal snarare var *boken* som var i centrum. Det vill säga att medan man i dag intresserar sig för hur barnet *tolkar* det lästa och ser barnet som ett subjekt, var man, enkelt uttryckt, förr mer intresserad av *vad* barnet läste, eftersom man antog att det lästa många gånger överfördes i konkret livs- och världsåskådning hos barnet.[41]

39 Kulturrådet 2015b, s. 11–12.
40 Andersson 2020; Hedemark & Jonsson 2021.
41 Andersson 2020.

Men vilka är då de likheter som framträtt i min jämförelse? En intressant likhet är det fokus på hälsosam rörelse som båda mina historiska nedslag visar på. I vår tid har träningsvokabulären gjort avtryck på läsområdet och läsning formuleras numera som en typ av rörelse, närmare bestämt en inomkroppslig rörelse. Och här återfinns en vokabulär från en mer omfattande diskurs om kroppslig plasticitet som handlar om kroppens och hjärnans formbarhet. Mellankrigstidens explicita fysiska fostran lever således vidare i vår samtids diskurs om barns och ungas utveckling, även om vokabulären har skiftat. Nu handlar det även om att träna och forma hjärnans materia – inte enbart om att träna och forma den yttre delen av kroppen som vi själva kan iaktta. En ny aspekt har alltså tillförts den fysiska fostran av barn och unga.

Det finns med andra ord framför allt en beröringspunkt mellan de historiska diskurser jag intresserar mig för här, även om de fokuserar olika delar av kroppen: strategin att reglera, kontrollera och forma barnkroppen. Under början och mitten av 1900-talet handlade regleringen om att disciplinera barn, både vad gäller kroppsrörelser (synkroniserade, koordinerade) och vad gäller intag (diet, läsning). I vår samtid handlar regleringen om en annan typ av fysisk fostran som uppenbarar sig i den diskursiva gränstrakten kring träningsvokabulären, läsdiskursen och uppfattningen av barnkroppen som plastisk. I dag handlar det inte om att disciplinera barnkroppen utifrån en vuxen förståelse av den, utan snarare om att locka fram barnkroppens ”essens”, eller tanke- och läsmuskler, i syfte att fostra befolkningen och skapa blivande medborgarsubjekt.[42]

Träningsvokabulären i läsdiskursen hänger som sagt ihop med den neurovetenskapliga uppfattningen om läsförmåga, där man argumenterar för att läsförmågan formas, högst materiellt, i vår hjärna i tidig ålder.[43] Regleringen av barnkroppen i vår samtid, i de verksamheter som har studerats här, är med andra ord lokaliserad till ”det inre” – det handlar om att forma kroppsrörelserna inifrån snarare än om att disciplinera dem. Detta är, vidare, en fråga om att öva upp läsförmågan och träna för att behålla den. Det förefaller inte längre finnas ett hot utifrån i form av smutslitteratur, utan det är den sviktande inre motivationen hos barn och unga som betraktas som den främsta risken. Dock innehåller denna förhållandevis uppmuntrande strategi även disciplinerande moment, inte alldeles i otakt med det tidiga 1900-talets.

För att sammanfatta det diskursskifte som här undersökts vill jag lyfta fram två rörelser:

42 Lee 2013.

43 Wolf 2012; Ingvar & Eldh 2014; Willingham 2018.

a) inträdet av en träningsvokabulär i de läsdiskurser som fokuserar på barns och ungas läsning
b) regleringen och formandet av barnkroppen i diskursiva praktiker som framhåller läsning och hälsosam rörelse.

Vår samtid är i det sistnämnda avseendet mer affirmativt strukturerad än mellankrigstiden och de närmast följande decennierna. I min analys av de diskursiva (läs)praktiker som riktar sig till idrottande barn och unga har det uppenbarats två huvudsakliga regleringar av barnkroppen: 1) hjärn(muskel)träning och 2) skapande av ett idealt barnsubjekt i form av det livsreflekterande barnet. Det som ska aktiveras är förmågan att förstå det lästa i relation till det egna livet, att avkoda samt ”ge orden mening”.[44] Det meningsgivande arbetet pågår även under de reflektioner om livet som följer en läsupplevelse.

REFERENSER

Andersson, Anders 1943. *Vad frisksporten är och vill. En klargörande komplettering av Svenska Frisksportförbundets idé och arbetsprogram*, Stockholm: Wilhelmssons Boktryckeri.

Andersson, Sara 2020. *Läsande flickor. Läspolitik och det genomlysta subjektet*, diss., Stockholms universitet.

Apodaca, Timothy R. & William R. Miller 2003. ”A meta-analysis of the effectiveness of bibliotherapy for alcohol problems”, *Journal of clinical psychology* 59:3, s. 289–304.

Arbetarnas Bildningsförbund 1920. *Verksamhetsberättelse 1919/20*, Stockholm: AB Arbetarnes tryckeri.

Arbetarnas Bildningsförbund 1921. *Verksamhetsberättelse 1920/21*, Stockholm: AB Arbetarnes tryckeri.

Bloom, Pernilla 2019. ”Bokläsning för bättre hälsa”, Doktorn.com, https://www.doktorn.com/sjukdomar/bokl%C3%A4sning-f%C3%B6r-b%C3%A4ttre-h%C3%A4lsa/. Hämtad 19/10 2023.

Boëthius, Ulf 1989. *När Nick Carter drevs på flykten. Kampen mot ”smutslitteraturen” i Sverige 1908–1909*, Möklinta: Gidlunds förlag.

Burman, Cecilia 2017. ”Forskaren: Det händer i hjärnan när vi läser”, *Svenska Dagbladet* 18/12, https://www.svd.se/a/kaJV4X/forskaren-det-hander-i-hjarnan-nar-vi-laser. Hämtad 13/10 2023.

44 Hjärnforskare Julia Uddén citerad i SvD (Burman 2017).

Carlson, Hans-Olof u.å. ”Så började det”, https://web.archive.org/web/20200922082458/http://frisksport.se/sa-boerjade-det.html. Hämtad 31/10 2022.

Hedemark, Åse & Ellen Jonsson 2021. ”Läsning för framtidens samhällsmedborgare: en studie av dåtidens och nutidens svenska kulturpolitiska debatter om barns läsning”, *Nordisk Kulturpolitisk Tidskrift* 24:2, s. 120–138.

Hedemark, Åse & Jenny Lindberg 2018. ”Babies, bodies, and books—Librarians’ work for early literacy”, *Library Trends* 66:4, s. 422–441.

IFK Mariehamn u.å. ”Läskondition”, http://www.ifkfotboll.ax/nyheter/laskondition. Hämtad 31/10 2022.

Ingvar, Martin & Gunilla Eldh 2014. *Hjärnkoll på skolan, och varför barn behöver dig för att lära*, Stockholm: Natur & Kultur.

Jönsson, Kutte 2009. ”Fysisk fostran och föraktet för svaghet. En kritisk analys av hälsodiskursens moraliska imperativ”, *Educare* 1, s. 7–20.

Kjellsson, Karl 1953. ”Föräldrarna och seriemagasinen”, *Örnledaren* nr 3, Unga Örnars Riksförbund.

Kulturrådet 2015a. *Med läsning som mål. Om metoder och forskning på det läsfrämjande området*, Kulturrådets skriftserie 2015:3.

Kulturrådet 2015b. *Paus – du och en bok*, Stockholm.

Lee, Nick 2013. *Childhoods and biopolitics. Climate change, life processes and human futures*, London: Palgrave McMillan.

Letmark, Peter 2017. ”En läsande hjärna formas i tidig ålder”, *Dagens Nyheter* 27/9, https://www.dn.se/kultur-noje/en-lasande-hjarna-formas-i-tidig-alder. Hämtad 13/10 2023.

Littau, Karin 2006. *Theories on reading. Books, bodies, and bibliomania*, Cambridge: Polity.

Malabou, Catherine 2008. *What should we do with our brain?*, New York: Fordham University Press.

Nadesan, Majia H. 2020. ”Biopolitics of childhood”, i Daniel Thomas Cook red., *The sage encyclopedia of children and childhood studies*, vol. 1–4, Thousands Oaks: Sage Publications.

Nilsson, Jenny u.å. ”PAUS du och en bok – idrott och läsning”, Myndigheten för tillgängliga medier, https://www.mtm.se/bibliotek/goda-exempel-och-reportage/alla-artiklar/idrott-och-lasning/. Hämtad 19/10 2023.

Palmblad, Eva & Bengt Erik Eriksson 2014. *Kropp och politik. Hälsoupplysning som samhällsspegel*, Stockholm: Carlsson bokförlag.

Persson, Magnus 2012. *Den goda boken. Samtida föreställningar om litteratur och läsning*, Lund: Studentlitteratur.

Region Gotland 2019. ”Läsmuskler Gotland”, https://gotland.se/92318. Hämtad 19/10 2023.

Skolverket 2023. *PISA: en studie om kunskaper i matematik, naturvetenskap och läsförståelse*, https://www.skolverket.se/skolutveckling/forskning-och-utvarderingar/internationella-jamforande-studier-pa-utbildningsomradet/pisa-internationell-studie-om-15-aringars-kunskaper-i-matematik-naturvetenskap-och-lasforstaelse. Hämtad 19/10 2023.

SOU 2018:57. *Barns och ungas läsning – ett ansvar för hela samhället*, betänkande av Läsdelegationen, Kulturdepartementet.

Svenska Friksportförbundet u.å. *Ett arbetsprogram*, Stockholm: Wilhelmssons boktryckeri.

Svenska Friksportförbundet 1942. *Ett arbetsprogram*, Stockholm: Ab Valörtryck.

Tattersall Wallin, Elisa, Tobias Carlsson & David Gunnarsson Lorentzen 2023. ”Bokläsning bland unga vuxna fortsatt stark trend”, i Ulrika Andersson, Patrik Öhberg, Anders Carlander, Johan Martinsson & Nora Theorin red., *Ovisshetens tid. SOM-undersökningen 2022*, SOM-rapport nr 82, https://www.gu.se/som-institutet/resultat-och-publikationer/bocker/ovisshetens-tid. Hämtad 23/10 2023.

Thorén, Fredrik 2023. ”Barnsjukhuset mäter högläsningens effekt i ny studie”, *Magasin K*, https://magasink.se/2023/10/karin-graube-mater-hoglasningens-effekt/. Hämtad 19/10 2023.

Tobaksfakta.se 2022. ”Nikotin inkörsport till andra beroenden”, https://tobaksfakta.se/nikotin-inkorsport-till-andra-beroenden/. Hämtad 19/10 2023.

Unga Örnars Riksförbund u.å. ”Om oss”, https://ungaornar.se/om-oss. Hämtad 31/10 2022.

Unga Örnars Riksförbund 1931. *Vad är unga örnar – och vad vill unga örnar?*, Stockholm.

Unga Örnars Riksförbund 1965. *Mål och metoder*, Stockholm.

Willingham, Daniel T. 2018. *Den läsande hjärnan*, med bidrag av Julia Uddén, Stockholm: Natur & Kultur.

Wilson, Robert S., Patricia A. Boyle, Lei Yu, Lisa L. Barnes, Julie A. Schneider & David A. Bennett 2013. ”Life-span cognitive activity, neuropathologic burden, and cognitive aging”, *Neurology* 81:4, s. 314–321.

Wolf, Maryanne 2012. *Proust och bläckfisken. Berättelsen och vetenskapen om den läsande hjärnan*, Göteborg: Daidalos.